Оповідка з мораллю

© Український переклад. Ю. Я. Лісняк, 1992.

"Con tal que las costumbres de un autor,— пише дон Томас де Лос Торрес у передмові до своїх "Аматорських віршів",— sean puras y castas, importo muy poco que no sean igualmente severas sus obras", що нашою мовою означає просто: коли моральність автора чиста, не дуже важливо, яка мораль випливає з його книжки. Ми гадаємо, що тепер дон Томас перебуває в чистилищі за це твердження. І з погляду поетичної справедливості найрозумніше було б тримати його там, поки "Аматорські вірші" не перестануть друкуватись або остаточно заляжуть на полицях за браком читачів. Кожен літературний твір повинен мати мораль, і, що істотніше, літературні критики відкрили, що кожен літературний твір таки має мораль. Колись Філіпп Меланхтон написав коментар до "Батрахоміомахії" й довів, що намір автора був збудити відразу до чвар. П'єр Ла-Сен, ступивши трохи далі, показує, що той намір був виховати в молоді помірність у їжі й питті. Так само Якобус Гуго переконав себе, що під постаттю Евеніса Гомер мав на увазі Жана Кальвіна; під Анті-ноєм — Мартіна Лютера; під лотофагами — протестантів узагалі; а під гарпіями — голландців. Наші сучасні вчені не менш проникливі. Вони розкривають прихований зміст у "Допотопних людях", притчу в "Паугатані", нові погляди в "Щиглику" і трансценденталізм у "Мізинчику". Одне слово, доведено, що ніхто не може сісти й написати щось без дуже глибокого задуму. Таким чином автори звільняються від великого клопоту. Романістові, наприклад, не треба дбати про мораль у романі. Вона там буде — тобто десь та буде, тож хай та мораль разом з критиками самі дбають про себе. Коли настане відповідний час, усе, що автор мав на думці й чого він не мав на думці, буде виявлене, і в "Дайелі", і в "Хлопчині з Мену", разом з усім тим, що йому слід було мати на думці, й тим, що він явно хотів мати на думці,— й таким чином у кінці все вийде на яв.

Тому нема ніяких слушних підстав у звинуваченні, висунутому проти мене деякими невігласами — що, мовляв, я не написав жодної моральної оповідки чи, точніше кажучи, оповідки з мораллю. Це не критики, яким судилось вивести мене в люди й розвинути мою моральність; ось у чому секрет. Мало-помалу "Північноамериканський щоквартальний трамтарарам" змусить їх соромитися своєї дурості. А тим часом, у робочому порядку, спростовуючи звинувачення проти мене, я пропоную читачам оцю невеселу історію — історію, цілком очевидну мораль якої годі заперечувати, оскільки кожен може прочитати ту мораль, надруковану великими літерами в заголовку. Я покладаюся на такий спосіб — куди мудріший, ніж у Лафонтена та інших, що відкладають ефект на останню хвилину і таким чином упихають його в самий хвіст своєї байки.

"Defuncti injuria ne afficiantur" (1),— такий був закон на дванадцяти скрижалях, і "De mortuis nil nisi bonum" (2),— це чудове правило, навіть коли йдеться про метелика "мертва голова". І тому я не маю наміру ганити свого покійного приятеля Тобі Достоббіса. Правда, він був злий як собака і вмер теж по-собачому, але чи винен він був у своїх вадах? Адже їх породив один гандж його матері. Вона сумлінно шмагала свого малого синка, бо, як жінка порядна, всі обов'язки виконувала з радістю, а дітям, як відбивним котлетам чи оливним деревам у сучасній Греції, биття завжди йде на користь. Але вона, сердешна, була шульгою, а дітей краще не шмагати зовсім, ніж шмагати лівою рукою. Адже земля крутиться справа наліво. І шмагати дитину зліва направо не годиться. Бо коли кожний удар у належному напрямі виганяє з дитини лихі якості, то кожний удар у протилежному напрямі, навпаки, заганяє їх іще глибше. Я часто бував свідком таких екзекуцій над Тобі і навіть по тому, як він відбрикується, помічав, що він із дня на день стає чимраз гіршим. І врешті крізь сльози в його очах я побачив, що ніякої надії на виправлення цього урвителя не лишилось; і ось одного дня, коли його налупцьовано так, що він аж почорнів на виду й можна було подумати, ніби це якийсь юний африканець, але досягнено цим тільки того, що він почав корчитись, наче в падучці, я не міг більше витримати і, впавши навколішки, на весь голос передрік йому цілковиту згубу.

(1) Мертві не відчувають несправедливості (латин.).

(2) Про мертвих — нічого, крім доброго (латин.).

Справді, ця його рання розбещеність була жахлива. В п'ять місяців він уже міг так розлютуватися, що йому відбирало голос. В шість я якось заскочив його на тому, що він гриз колоду карт. В сім місяців він набув звички обнімати й цілувати маленьких дівчаток. У вісім місяців він категорично відмовився підписатись під відозвою Товариства тверезості. Отак він місяць за місяцем розбещувався, аж поки, під кінець першого року, не тільки надумав запускати вуса, а ще й набув поганої звички лаятись, клясти і з кожної нагоди закладатись на щось.

Через цю останню непутящу звичку й спостигла врешті Тобі та згуба, яку я передрік йому. Така манера поводитися з літами все дужче вкорінювалася, і, ставши дорослим, він слова не міг вимовити без свого "закладаюсь". Не те щоб він закладався справді, ні, зайвого наговорювати не буду. То в нього просто була така примовка, і ніякого значення він у неї не вкладав. Просто додавав слівце для більшої виразності, цілком невинно, аби закруглити фразу. Коли він казав "закладаюсь на те й на те", ніхто й гадки не мав приймати той заклад; але я однаково вважав, що мій обов'язок — спиняти його. Звичка ця була непристойна, і я так йому й казав. Вона була вульгарна, так я його переконував. її не схвалюють у порядному товаристві — я казав це, і то була чиста правда. її заборонено постановою Конгресу — кажучи це, я й на думці не мав брехати. Я обурювався — та марно. Я протестував — на вітер. Я просив його — він усміхався. Я благав — він сміявся. Я вичитував йому — він шкірив зуби. Я погрожував — він лаявся. Я стусав його — він кликав поліцію. Я смикав його за ніс — він закладався з чортом на власну голову, що більше я на таке не наважусь.

Бідність була ще одною вадою, яку прикрий фізичний ґандж Достоббісової матері прищепив її синові. Він був огидно вбогий, і, мабуть, саме тому його постійні пропозиції закластись рідко виражалися в якихось грошових сумах. Чи варто казати, що ніколи не чув із його

вуст такого виразу: "Закладаюсь на долар". Звичайно він казав: "Закладаюсь на що хочете",— а в найкритичніших випадках: "Закладаюся з чортом на власну голову".

Ця остання формула, здавалося, подобалась йому найдужче; можливо, тому, що вона означала найменший ризик. Адже Достоббіс зробився надзвичайно скупим. Якби який чорт погодився на цей заклад, Тобі програв би небагато, бо голова в нього була невелика. Але це мої власні міркування, і я не певен, чи маю право приписувати їх йому. Та хай там як, а вищезгадані слова лунали з його вуст щодень частіше, хоч як непристойно давати в заклад свою голову замість банкнотів, але схиблений розум мого приятеля неспроможен був цього зрозуміти. Кінець кінцем він облишив усі інші форми закладу і цілком перейшов на одну: "Закладаюся з чортом на власну голову",— і то так уперто і віддано, що це мене й дивувало, й дратувало. Мене завжди дратує те, чого я не можу з'ясувати. Загадки змушують людину думати, а це шкодить здоров'ю. Правду кажучи, в самому вигляді, з яким містер Достоббіс вимовляв свою непристойну формулу — в манері виголошувати її,— було щось таке, що спочатку інтригувало мене, а потім почало гнітити: щось таке, що, не знаходячи в цю хвилину відповіднішого слова, дозвольте мені назвати чудернацьким; містер Кольрідж, певне, назвав би його містичним, містер Кайт — пантеїстичним, містер Карлейль — химеристичним, а містер Емерсон — суперказуїстичним. І воно почало мені не подобатись. Душа містера Достоббіса опинилась у небезпечному становищі. Я вирішив пустити в хід усю свою красномовність, аби врятувати її. Я заприсягся прислужитись йому, як святий Патрік у одній ірландській хроніці нібито прислужився жабі — "пробудив у ній почуття реальності", каже хроніка. І негайно взявся до діла. Я ще раз почав переконувати його, зібравши всю свою снагу й красномовність для останньої спроби.

Коли я докінчив свою казань, містер Достоббіс повівся вкрай двозначно. Якусь хвилину він мовчав, тільки допитливо дивився мені в обличчя. Потім нахилив голову набік і звів брови аж на лоба. Потім розвів руки долонями вперед і здвигнув плечима. Потім покліпав правим

оком. Потім зробив те саме лівим. Потім дуже щільно заплющив обоє очей. Потім розплющив їх так широко, аж я по-справжньому злякався, що з цього вийде. А потім, притиснувши великим пальцем носа, визнав за доречне виконати рештою пальців якийсь рух, що його важко описати. Нарешті, сплівши руки на грудях, він зласкавився на відповідь.

Я можу пригадати тільки головні тези його мови. Що він, мовляв, був би дуже вдячний мені, якби я припнув язика. Ніякі мої поради йому не потрібні. Йому огидні мої інсинуації. Він уже не дитина й сам може подбати про себе. Невже я думаю, що він і досі маленький Достоббіс? Може, я йому не подобаюсь як людина? Може, я хотів образити його? Чи я не дурень? І чи знає моя матінка, що я не сиджу вдома? Це він питає, сподіваючись, що я не збрешу, і він зможе повестися згідно з моєю відповіддю. І ще раз він наполегливо спитав, чи знає моя мати, що я не вдома. Тоді сказав: моє збентеження мене виказує, і він ладен закластися з чортом на власну голову, що вона не знає.

Містер Достоббіс не став чекати, поки я відповім. Він крутнувся на підборах і вийшов із украй несолідною поквапністю, зоставивши мене самого. Я навіть зрадів. Бо він прикро вразив мене. Я навіть розсердився. Я навіть міг би спіймати його на слові завдяки тому образливому для мене закладові. Я міг би виграти для Ворога роду людського маленьку голівку містера Достоббіса: річ-бо в тому, що моя матуся дуже добре знала про мою тимчасову відсутність удома. Але "Khoda shefa midehed" — "небеса дають полегкість", як висловлюються мусульмани, коли їм наступити на пальці. Мене ображено тоді, коли я виконував свій обов'язок, і я мужньо стерпів образу. Одначе тепер мені здавалося, що я зробив для цього нікчемного суб'єкта усе, чого лишень можна вимагати від мене, тож я вирішив більш не турбувати його своїми порадами, а полишити його на власний розум і сумління. Та хоч я відтоді й утримувався давати йому поради, але зовсім зректись його товариства не міг. Я навіть ладен був ставитись поблажливо до деяких менш неприємних нахилів його; а бувало, навіть хвалив декотрі з його лихих жартиків, як ото епікурейці хвалять гірчицю — зі слізьми на очах, так-бо смутили мене його злостиві балачки.

Одного дня ми прогулювалися вдвох, пліч-о-пліч, і дійшли до річки. На річці був місток, і ми вирішили перейти по ньому. Міст був критий, для захисту від непогоди, і в критому ході з нечисленними вікнами було досить темно, аж моторошно. Коли ми ввійшли туди, різкий перехід від сонячного сяйва надворі до півмороку тяжко пригнітив мене. А сердезі Достоббісові хоч би що — він тільки сказав: "Закладаюся з чортом на власну голову, що ти скис".

А він чогось був у надзвичайно доброму настрої. Він був такий жвавий, що в мене зродились бозна-які лихі підозри. Цілком можливо, що він заслаб на трансценденталізм. Правда, я не досить обізнаний на діагностиці цієї недуги, щоб твердити категорично; і, на жаль, при тому не було нікого з моїх приятелів із "Щоденника". І все ж я повірив у це, бо мого друга очевидячки посів дух якогось похмурого блазенства, що примушував його корчити з себе дурня. Він весь час то вихилявся всім тілом, то підстрибував, обминаючи все, що траплялось на дорозі, то вигукував, то шепотів якісь гучні слова й тихі слівця, хоч вираз обличчя його весь час лишався поважний чи навіть суворий. Я не знав, що мені робити — чи стусонути його, чи пожаліти. Врешті, пройшовши майже весь міст, ми зупинилися перед досить високим турнікетом. Я спокійно пройшов його, штовхнувши раменом, як звичайно. Але містерові Достоббісу такий спосіб не підходив. Він захотів перестрибнути через турнікет і сказав, що й обкрутнеться в повітрі. Щиро кажучи, я не повірив, що він на це спроможеться. Найкращим майстром таких стрибків із крутінням був мій приятель містер Карлайль, але й він би був тут нічого не втнув, тому я був певен, що нічого не вийде і в Тобі Достоббіса. Тому я почав доводити йому, що він просто хвалько і не зможе цього зробити. Згодом я гірко пошкодував за своїми словами — бо він зразу ж запропонував закластися з чортом на власну голову, що таки зможе.

Попри давню свою постанову, я вже хотів був дорікнути йому за ці блюзнірські слова, коли раптом почув, що біля мого ліктя наче щось тихенько кахикнуло, немовби сказало: "Кахи!" Я здригнувся й здивовано оглянувся круг себе. Погляд мій нарешті впав на закуток у конструкціях

мосту, де притулився якийсь низенький літній добродій вельми поважного вигляду. Годі було придумати щось більш гідне шаноби, ніж уся його постать; бо він мав на собі не тільки пристойне чорне вбрання, а й бездоганно свіжу сорочку з комірцем, акуратно відігнутим униз, на білу краватку; а волосся на голові було розчесане на проділ рівно посередині, наче у дівчини. Руки він задумливо склав на животі, а очі закотив під лоба.

Придивившись пильніше, я побачив, що його штани прикриті чорним шовковим фартухом, і це мене вкрай здивувало. Та перше ніж я встиг спитати його про цю дивну річ, він перебив мене, знову кахикнувши: "Кахи!"

На це я не знайшов готової відповіді. Власне, що взагалі можна відповісти на таку лаконічну репліку? Я пам'ятаю навіть, що "Квартальний огляд" лишив без відповіді зауваження: "Пхе!" Тому я не соромлюся признатись, що звернувся за підтримкою до містера Достоббіса.

— Достоббісе! — сказав я.— Ти що, не чуєш, що отой добродій каже: "Кахи!"?

Звертаючись до приятеля, я подивився на нього вельми суворо; бо, правду кажучи, я був тяжко розгублений, а коли ви дуже розгублені, треба насупити брови й дивитись люто: інакше ви напевне скидатиметесь на дурня.

— Достоббісе! — гукнув я, і це прозвучало наче лайка, хоча я нічого такого й на думці не мав.— Достоббісе! Он той добродій каже: "Кахи!"

Я не збираюся запевняти, ніби ці мої слова відзначались глибиною; я й сам не вважаю їх дуже глибокими. Але я помітив, що ефект наших слів не завжди буває пропорційний їхній вазі у наших власних очах; і якби я пожбурив у містера Достоббіса найновітнішу бомбу або вдарив його по

голові "Поетами та поезією Америки", навряд чи він був би вражений дужче, ніж цими простими словами: "Достоббісе! Ти що, не чуєш, що он той добродій каже: "Кахи!"?"

— Та невже? — видихнув він нарешті, побліднувши, як стіна, тоді почервонівши, мов буряк.— Ти певен, що він сказав саме це? Ну, та хай там як, а відступати мені не годиться. Що ж, коли так, то — кахи!

Тоді низенький літній добродій видимо зрадів — Бог святий знає чому. Він виступив зі свого закутка, пришкутильгав до нас із приязною міною, вхопив Достоббіса за руку й потиснув її з виглядом такої щирої зичливості, що годі й уявити щирішу.

— Я цілком певен, що ти виграєш, Достоббісе,— сказав він, якнайприязніше всміхаючись.— Але задля чистої формальності треба зробити спробу.

— Кахи! — кахикнув мій приятель, скинув куртку, підперезав хусточкою стан, скорчив чудернацьку гримасу, закотивши очі під лоба і опустивши куточки губів.— Кахи!

Тоді, помовчавши, ще раз кахикнув, і більше я не почув від нього жодного слова. "Ага! — подумав я, хоча вголос не сказав нічого.— Це дуже дивне діло, що Тобі Достоббіс став такий мовчазний. Напевне, тому, що минулого разу був надто балакучий. Одні крайнощі призводять до інших. Чи забув він усі ті недоладні запитання, що ними обсипав мене тоді, коли я востаннє вичитував йому? Та хай там як, а від трансценденталізму він вилікувався".

— Кахи! — знов кахикнув Тобі, немов прочитавши мої думки; а вигляд у нього був такий, як у замріяної старої овечки.

А літній добродій узяв його під руку й відвів на кілька кроків у глиб критого мосту, далі від турнікета.

— Друже мій,— сказав він,— щоб усе було по-чесному, я дозволю вам розігнатися з оцього ось місця. Почекайте тут, поки я відійду до турнікета, щоб дивитись, як ви стрибатимете гарненько, трансцендентально, й не проґавити жодного вашого руху. Це, звісно, чиста формальність. Я скажу: "раз, два, три — бігом!" По слові "бігом" рушайте.— Він став коло турнікета, постояв хвильку ніби в глибокій задумі, потім звів очі вгору і, як мені здалося, ледь помітно всміхнувся, підтяг поворозки фартуха, довгим поглядом окинув Достоббіса і нарешті, як було умовлено, скомандував:

— Раз, два, три — бігом!

Зразу по слові "бігом" мій сердешний приятель прожогом кинувся вперед. Стиль бігу був не дуже вишуканий, як у містера Лорда, але й не дуже незграбний, як у оглядачів містера Лорда, але загалом я був певен, що він упорається. А що як ні? Ось де головне питання: що як ні? "Яке право,— сказав я,— має цей старий добродій примушувати іншу людину стрибати? Цей старий недоросток — хто він такий? Коли він попросить мене стрибнути, я не послухаюсь нізащо, бо що це за чорт?" Міст, як я вже сказав, був критий, і то на вкрай чудернацький манір, тож у ньому завжди бувала дуже гучна луна, але я цього ніколи не помічав так виразно, як тоді, коли вимовив оці останні четверо слів.

Але те, що я сказав, чи почув, чи подумав, зайняло тільки одну мить. Менш як через п'ять секунд після старту мій сердешний Тобі стрибнув. Я бачив, що біжить він дуже швидко, і від підлоги відштовхнувся він чудово, виробляючи ногами в леті всякі викрутаси. Я побачив його високо в повітрі; він. знаменито крутнувся круг себе над самим центром турнікету, і я, звичайно, дуже здивувався, що він чомусь не летить далі. Та весь стрибок тривав одну мить, і не встиг я як слід про це замислитись, а містер Достоббіс уже гепнувся спиною на поміст по той самий бік турнікета, з якого він стрибав. І в ту ж мить я побачив, що літній добродій щодуху шкутильгає геть, піймавши в підібраний фартух якийсь предмет, що впав із мороку під дахом над самим турнікетом. Усе це вкрай здивувало мене, але роздумувати було ніколи, бо містер

Достоббіс лежав напрочуд тихо, тож я вирішив, що він дуже забився і треба йому допомогти. Підбігши до нього, я пересвідчився, що він і справді зазнав дуже серйозного удару. Річ у тому, що десь поділась його голова, і хоч скільки я шукав, та знайти її не зміг, тож і вирішив віднести його додому та послати по гомеопатів. А тоді в мене майнула одна думка, і я кинувся до одного найближчого вікна на мосту. І мені відкрилася сумна правда. На якихось п'ять футів над вершком турнікета, впоперек мосту, скріплюючи крокви накриття, тяглась пласка залізна штаба, покладена лежма; такі штаби скріплювали все покриття мосту. Очевидно, об гостре ребро цієї штаби й ударився шиєю мій нещасливий товариш.

Він не пережив цієї жахливої втрати. Гомеопати не дали йому досить малої дози ліків, а те, що вони дали, він відмовився приймати. Отож урешті йому стало зовсім зле, і він помер — на науку всім непутящим людям. Я зросив його могилу своїми сльозами, наніс штабу зліва на його родинний герб, а рахунок за дуже помірні витрати на похорон послав трансценденталістам. Негідники відмовились платити, тому я зразу відкопав містера Достоббіса і продав на собачий харч.